

SRPSKA I HRVATSKA POVIJESNA NARACIJA

Sabrina P. Ramet

*Sveučilište u Trondheimu,
Odjel za političku znanost*

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: travanj 2007.

Sažetak Jugoslavija se raspala i upala u rat zbog različitih razloga. Članak se bavi ulogom povijesnih naracija, odnosno, neuspjehom da se razvije zajednička povijesna naracija, što je rezultiralo time da su različiti narodi Jugoslavije imali različito razumijevanje nekih važnih aspekata svoje povijesti, i udaljene i bliske prošlosti. Autorica razmatra srpsku i hrvatsku povijesnu naraciju, ističući osobito područja u kojima se razlikuju. Mnogi su srpski političari gledali na jugoslavensku državu kao na okvir u kojem su mogli ostvariti srpsku nacionalnu ideju, što znači, ideju da bi svi Srbi i sva područja naseljena Srbima trebali biti ujedinjeni u jednu državu. Mnogi su Hrvati imali konkurentnu predodžbu, koja je uvijek zamjerala činjenici da su Srbi tvorili najveću narodnosnu skupinu u zemlji i koja je sanjala o neovisnoj hrvatskoj državi.

Autorica zaključuje da povijesne naracije pružaju okvire u kojima društvo može naći odgovore na aktualna pitanja. Kroz optiku povijesne naracije filtrirao se i problem legitimnosti, tako da sustav kojeg je u nasljedstvo ostavio Tito nije bio samo "komunistički sustav", nego (za Srbe) "antisrpski federalni sustav, kojeg je stvorio Hrvat, Tito", ili (za Hrvate) "antihrvatski komunistički sustav, u kojem prevladavaju Srbi nauštrb Hrvata", ili (za Albanace) "zemlja Južnih Slavena, u kojoj su ne-Slaveni drugorazredni građani i u kojoj se gaze legitimna prava Albanaca".

Ključne riječi povijesna naracija, Hrvati, Srbi, Jugoslavija, raspad Jugoslavije

* Prikazani rezultati proizašli su iz znanstvenog projekta "Politike nacionalnog identiteta i povijesni 'lomovi'" provedenog uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

Ovaj je članak izvadak iz dužeg rada koji će biti uključen u: Charles Ingraio i Thomas Emmert (ur.), *Resolving the Yugoslav Controversies: A Scholars' Initiative* (u pripremi). Zahvalna sam profesoru Ingraio i Emmertu za njihovo dopuštenje da ovdje objavim ovaj izvadak. Duboko sam zahvalna i Marku Biondichu, Audrey Budding, Cathie Carmichael, Ericu D. Gordyju, Danici Fink-Hafner, Matjažu Klemenčiču, Dunji Melčić, Jimu Sadkovichu, Džemalu Sokoloviću, Ludwigu Steindorffu i Francesu Trixu na njihovim korisnim komentarima o prvom nacrtu pune verzije i Tomu Emmertu, Darku Gavriloviću, Ericu Gordyju, Michaelu Haltzelu, Char-

Svaka nacija ima neku naraciju. Skoja se usredotočuje na njezinu vlastitu povijest, iskustva, dostignuća, izazove i borbe i u kojoj se druge nacije predstavljaju u kontekstu nacije o čijoj je naraciji riječ. U ovom ću članku razmotriti srpsku i hrvatsku povijesnu naraciju, osobito ističući područja u kojima se razlikuju. Budući da se povijesna naracija stvara i održava ne samo u folkloru nego – što je možda još važnije – u školskim udžbenicima, oslonit ću se na udžbenike povijesti u srpskim i hrvatskim školama, uzimajući u obzir radove i govore mještana te znanstvena tumačenja koja se čine korisnima za ovu svrhu. Zajednička je povijesna naracija, koja obuhvaća zajedničke mitove, zajedničke junake, zajedničke izazove i zajedničku mržnju, ono što povezuje neku zajednicu. Ona je, štoviše, preduvjet za stanje nacionalnog jedinstva. Stoga, kad neka zajednica ne uspijeva njegovati neku zajedničku povijesnu naraciju u svojim školama, romanima i filmovima, žrtvuje se važan preduvjet njezina jedinstva.

Jugoslavija se raspala i upala u rat zbog različitih razloga. Odmah se mora istaknuti ljudsko djelovanje, no bilo je i čimbenika koji su olakšali ambicioznim nacionalistima da probleme svoje zemlje pripišu jednoj ili drugoj “izvanjskoj skupini” i da obećaju kako će uzdignuti danu naciju (tj. Srbe ili Hrvate

lesu Ingrau, Ivanu Ivekoviću, Matjažu Klemenčiču, Todoru Kuljiću, Davidu Bruceu MacDonaldu, Latinki Perović, Reneu Lukiću, Francesu Trixu i Nenadu Zakošeku na njihovim korisnim komentarima o kasnijim nacrtima. Želim zahvaliti i Marku Biondichu, Audrey Budding, Danici Fink-Hafner, Matjažu Klemenčiču i Dunji Melčić što su mi poslali korisnu građu.

u ovom slučaju) na nove visine zanosa. Među tim se čimbenicima mogu spomenuti (1) ekonomsko propadanje, (2) politička nelegitimnost komunističkog sustava, (3) strukturni čimbenici (osobito nefunkcionalan federalni sustav), (4) različite razine pluralističke političke kulture u jugoslavenskim sastavnim federalnim jedinicama¹ i (5) neuspjeh da se razvije zajednička povijesna naracija, što je rezultiralo time da su različiti narodi Jugoslavije imali različito razumijevanje nekih važnih aspekata svoje povijesti, i udaljene i bliske prošlosti. No ne bi trebalo zanemariti ljudsko djelovanje, pa bih ovdje istaknula huškačku ulogu srbijanskog vođe Slobodana Miloševića i njegove klike potkraj osamdesetih i u devedesetim godinama dvadesetog stoljeća, koji je razvio nacionalni “pokret revitalizacije” njegujući grandiozne teritorijalne fantazije.² U opisivanju i uspoređivanju srpske i hrvatske povijesne naracije, stoga, moja namjera *nije* da tvrdim kako se samo za taj čimbenik može smatrati da stoji u temelju raspada Jugoslavije.

Nadalje, uključivanje povijesnih naracija *ne* bi se trebalo shvatiti kao prihvaćanje jedne ili druge verzije povijesnog determinizma. Štoviše, argumenti historijskih determinista mogu biti sumnjivi, kako nas upozorava Daniele Conversi. “Historijski deterministi”, piše on, “često su i sami nacionalisti, te nastoje objasniti sadašnji sukob kao

¹ Danica Fink-Hafner, The Disintegration of Yugoslavia, *Canadian Slavonic Papers*, sv. 37, br. 3-4 (rujan-listopad 1995), 339.

² V. Sabrina P. Ramet, A theory about the causes of the Yugoslav meltdown: the Serbian national awakening as a ‘revitalization movement’, *Nationalities Papers*, 32, 3, prosinac 2004.

epsku borbu *longue durée*, koja je ukorijenjena u drevnim neprijateljstvima”, ili modelima ponašanja koji su se oblikovali davno u prošlosti. Štoviše, “čim se zaključi”, nastavlja Conversi, “da nijedna nacija ne može izbjeći svoju povijesnu misiju osvajanja i podjarmljivanja, nijedna nacija ne može djelovati kao pravedan, nepristran arbitar ili kao neutralna, distancirana ‘treća strana’”.³ Jednostavnije rečeno, povijesni determinizam vrijeđa i inteligenciju pojedinaца i integritet država.

KONKURENTNE NARACIJE DO 1992. GODINE

Kako je prije jednog desetljeća istaknula Dunja Melčić, “nacija je proizvod komunikacije i kolektivne samointerpretacije”.⁴ Kad nacija ima jasnu dominantnu povijesnu naraciju, koja pruža određenu količinu konsenzusa o smislu prošlosti (koja se može sažeti kao “1066. i sve to” za Engleze, “1776. i sve to” za Amerikance, ili “1389. i sve to” za Srbe), možemo reći kako se može očekivati da kolektivna samointerpretacija ima određeni utjecaj na političko ponašanje, posljedice koje će ovisiti o tome je li nacionalizam koji prati tu naraciju traumatičan, ili junački, ili mesijanski, ili što već. Budući da su školski udžbenici najvažnija sredstva za utvrđivanje povijesne naracije, državni nadzor nad udžbenicima pruža izravan

put da država oblikuje i održava svoju preferiranu povijesnu naraciju.

Povijesne se naracije ne njeguju i ne održavaju samo u školama i preko kulturnih artefakata, nego i preko tiska. Prije više od 150 godina u svom klasičnom radu o predstavničkoj vladavini John Stuart Mill upozorio je da kad pripadnici različitih nacionalnih skupina u multietničkoj državi čitaju različite novine i knjige i inače održavaju alternativne izvore informacija, teško je uspostaviti ili održati demokraciju.⁵ U slučaju socijalističke Jugoslavije sam je obrazovni sustav bio federaliziran, pri čemu su nastavne programe u svakoj republici utvrđivale vlasti u toj republici.⁶ To je imalo za posljedicu da su se udžbenici povijesti koji su se upotrebljavali u školama s vremenom sve više počeli razlikovati, dok su na Kosovu lokalne vlasti tijekom sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća uvozile udžbenike na albanskom jeziku iz susjedne Albanije.⁷ Osim toga Slovenci, Hrvati, Srbi i drugi obično su gledali vlastitu lokalnu televiziju, čitali lokalne romanopisce i čitali lokalne novine. Dakako, kad je riječ o Slovincima, Makedoncima i Albancima, te su pojave bile prirodne zbog jezičnih

³ Daniele Conversi, *Resisting primordialism and other isms: In lieu of conclusions*, u: Daniele Conversi (ur.), *Ethnonationalism in the Contemporary World: Walker Connor and the Study of Nationalism*, Routledge, London, 2004, 276.

⁴ Dunja Melčić, *Communication and National Identity: Croatian and Serbian Patterns*, *Praxis International*, 13, 4 (siječanj 1994), 359.

⁵ John Stuart Mill, *Considerations on Representative Government* (1861), u: J. S. Mill, *Utilitarianism, On Liberty, Considerations on Representative Government, Remarks on Bentham's Philosophy*, Geraint Williams (ur.), Everyman [novo izd.], London, 1993, 392.

⁶ V. Uwe Bach, *Bildungspolitik in Jugoslawien: 1945-1974*, Berlin/Wiesbaden, Osteuropa-Institut/Harrassowitz, 1977. U isto bi vrijeme valjalo istaknuti da se “povijest jugoslavenskih naroda” podučavala sve do 1990/91.

⁷ Dokumentacija se može naći u: *Politika* (Beograd), 2. lipnja 1981, str. 5; i *Christian Science Monitor* (2. rujna 1981), str. 7.

razlika. U slučaju etnički podijeljene Bosne jedno je istraživanje, koje je provedeno 1989. godine, otkrilo da bosanski Srbi obično čitaju beogradski dnevnik *Politiku*, a ne lokalni tisak (iako su *Politiku* čitali i pripadnici drugih nacionalnosti sve dok potkraj osamdesetih godina dvadesetog stoljeća nije usvojila nacionalistički izričaj); bosanski su Hrvati obično čitali ili *Vjesnik* ili *Večernji list* – oba zagrebačka dnevnika – a samo su bosanski muslimani (Bošnjaci) više voljeli čitati sarajevsko *Oslobođenje*,⁸ stoga se, kad se u jednoj republici u tisku ili elektroničkim medijima medijsko pokrivanje događaja razlikovalo od onoga u drugoj, produbljivala etnička polarizacija u Bosni i Hercegovini, a i u cijeloj Jugoslaviji.

To *ne* znači da se u multietničkoj državi naracije sastavnih nacionalnosti moraju uskladiti do točke u kojoj postaju praktički istovjetne. To znači da je, da bi multietnička država dugoročno bila stabilna, neophodno da povijesne naracije sastavnih naroda budu očišćene od uzajamne mržnje, uzajamnog optuživanja i uzajamnog okrivljavanja, tako da sastavni narodi ne usvajaju naracije u kojoj se međusobno definiraju kao “neprijatelji”. Uspjeh Francuske i Njemačke u ostvarivanju upravo tog cilja, u onome što se činilo zastrašujućim okolnostima, ukazuje na to da se taj zadatak može ostvariti – da tako kažem – posvuda.

Nemam namjeru reći da će se svi pripadnici nekog naroda suglasiti s danom naracijom kako je ja opisujem, nego samo da te naracije predstavljaju gledni-

šta koja su tipična za najglasnije eksponente politike potkraj osamdesetih i u devedesetim godinama dvadesetog stoljeća. Ne želim reći ni to da bi se sadržaj bilo koje od tih naracija trebao smatrati nužno istinitim ili nužno neistinitim; istinsna vrijednost naracija nije bitna. Nemam, napokon, namjeru tvrditi da je prisutnost povijesnih naracija pojava jedinstvena za Balkan. Upravo suprotno, nema nacije koja nema neku svoju dominantnu naraciju (iako katkada može biti konkurentnih naracija).

Srpska (nacionalistička) povijesna naracija

Povijesna naracija neke nacije nije statična, a ne mijenja se ni iz tjedna u tjedan. Ona se postupno rafinira u odgovoru na dramatične (ili traumatične) događaje i kao rezultat promjena u školskim programima, uredničkim politikama i drugim čimbenicima; kad događaji vrše osobito snažan utjecaj na razmišljanje neke nacije, povijesna se naracija može naglije revidirati. Mogu se, štoviše, izmisliti i razviti novi mitovi koji mogu nadopuniti ili čak zamijeniti postojeće mitove, mijenjajući time dominantnu naraciju. Kako je istaknuo Todor Kuljić, režimi Slobodana Miloševića (u Srbiji) i Franje Tuđmana (u Hrvatskoj) bili su osobito zainteresirani za diskreditiranje antinacionalizma koji je predlagao socijalistički režim, te su stoga brzo započeli demonizirati Tita kao “totalitarnog boljševika”. Cilj je bio, ističe Kuljić, “stvoriti novu strukturu pamćenja, u kojoj bi se nacionalizam rehabilitirao a antifašizam doveo u pitanje”.⁹ U skladu s tim srpski udžbenici u Mi-

⁸ *Borba* (Beograd), 2. listopada 1989, str. 7, pren. u Foreign Broadcast Information Service, *Daily Report*, (Istočna Europa), 23. listopada 1989, 59-60.

⁹ Todor Kuljić, “Tito u novom srpskom poretku sećanja”, Beograd, Filozofski fakultet, 2004.

loševičevo su vrijeme počeli izjednačavati partizane i kolaboracionističke četnike kao podjednako “antifašističke” snage, dok su hrvatski udžbenici prikazivali hrvatske kolaboracioniste kao “junake i branitelje nacionalnog kapitalizma”, predstavljajući NDH kao “žrtvu” i demonizirajući partizane.¹⁰

Što se tiče Srba, oni su se u osamdesetim godinama dvadesetog stoljeća – kako su pokazala istraživanja javnog mnijenja – obično smatrali nesebičnim arhitektima ujedinjene Jugoslavije, koje drugi narodi koji su tvorili Jugoslaviju nisu cijenili ili su ih čak i zlostavljali; kasnije će mnogi Srbi postati i uvjereni da ih se, kao naciju, nepravедно demonizira – ne samo u zapadnom tisku nego i kod kuće.¹¹

Prema srpskoj povijesnoj naraciji, srpska je povijest povijest patnji. Neki autori uspoređuju srpski narod sa židovskim narodom ili s Jobom, pa čak i s razapetim Kristom.¹² Milorad Ekmečić dao je oduška tom shvaćanju srpske povijesti u govoru koji je održao u Sarajevu. “U povijesti svijeta”, tvrdio je Ekmečić, “samo su Židovi platili veću cijenu za svoju slobodu od Srba. Zbog svojih gubitaka u ratu i zbog masakra najbrojniji narod u Jugoslaviji – Srbi – pao je u Bosni i Hercegovini na drugo mjesto, te danas naša politika i naše opće ponašanje nose u sebi nevidljiv biljeg borbe za biološki opstanak.”¹³ U

svojim školskim udžbenicima Srbi čitaju kako je car Lazar poginuo na bojnopolju u bici 1389. godine, kad su se njegove snage sukobile s otomanskom vojskom na Kosovskom polju. Ta se bitka, štoviše, toliko mitologizira da je dobila važnost kakvu u povijesti nije imala te skicira konačan obračun između kršćanskih Srba i muslimanskih Turaka, dopuštajući da se u nekim govorima muslimanski Albanci miješaju s Turcima iz četrnaestog stoljeća.¹⁴ Kako govore srpski školski udžbenici, ta je bitka iz četrnaestog stoljeća bila razvođe koje je označilo kraj slave i početak “ropstva pod Turcima”.¹⁵ Srpska školska djeca nadalje uče kako su Albanci navalili na Kosovo nakon što je Arsenije III. Črnojević, patrijarh Peći, 1690. godine poveo velik broj Srba s Kosova¹⁶ te ponovo potkraj devetnaestog stoljeća, otimajući srpsku zemlju, pljačkajući crkve i tjerajući oko 150.000 Srba na bijeg između 1877. i 1912. godine.¹⁷ Uči ih

Ali i Lawrence Lifschutz (ur.), *Why Bosnia? Writings on the Balkan Wars*, Stony Creek, Pamphleteer's Preess, 1993, 9.

¹⁴ Zapravo su se preci današnjih Albanaca u četrnaestom stoljeću, kršćani u to vrijeme, borili rame uz rame sa Srbima protiv Turaka.

¹⁵ Boško Blahović i Bogoljub Mihajlović, *Priroda i društvo, za 3. razred osnovne škole*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1997, 50.

¹⁶ Konrad Clewing, *Mythen und Fakten zur Ethnostruktur in Kosovo – Ein geschichtlicher Überblick*, u: Jens Reuter i Konrad Clewing, 2000, 21. Noel Malcolm kaže da je Srba u tom zbjegu bilo 30-40.000, iako je tradicionalno bilo viših procjena. V. Noel Malcolm, *Kosovo: A short history*, London, Macmillan, 1998, 161.

¹⁷ Bohumil Hrabak, *Albanians of Kosovo and Metohija from the League of Prizren to*

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ V. Emil Vlajki, *Demonizacija Srba. Zapadni imperijalizam, njegovi zločini, sluge i laži*, Beograd, Nikola Pašić, 2001.

¹² Takve su usporedbe iznesene, primjerice, potkraj osamdesetih i početkom devedesetih godina u *Književnim novinama*.

¹³ Nav. u: Christopher Hitchens, *Appointment in Sarajevo: Why Bosnia Matters*, u: Rabia

se da pamte kako su Centralne sile povezale svoje snage da natjeraju njihovu vojsku u bijeg u Prvome svjetskom ratu, okupirajući zemlju, i kako je oko 275.000 Srba poginulo uslijed ratnih djelovanja, pri čemu su ratne bolesti odnijele još 800.000 srpskih života; ti su gubici iznosili oko četvrtine srpskog stanovništva.¹⁸ Potkraj rata osjećali su, kako se izrazio Fred Singleton, da su “svojim pobjedama u balkanskim ratovima i svojim žrtvama tijekom Prvog svjetskog rata vlastitom krvlju platili pravo da odvedu jugoslavenski narod u slobodu”.¹⁹ Udžbenik povijesti za osmi razred, objavljen 1998. godine, navodi ulomak iz Vidovdanskog ustava (od 28. lipnja 1921. godine) kao demokratski akt, ne govoreći ništa o hrvatskom protivljenju tom dokumentu; prema tom udžbeniku, taj je Ustav uspostavio parlamentarnu monarhiju, no nije mogao riješiti probleme koji su proizašli iz činjenice da su Srbi, Hrvati i Slovenci nacionalno zasebni entiteti.²⁰ Srbi

pamte i da su upravo oni – Srbi – bili ti koji su međuratnoj kraljevini dali svoju dinastiju, glavni grad, pa čak i ustav – a onda su doživjeli da voljenog²¹ kralja Aleksandra 1934. godine ubije jedan makedonski ekstremist. Prema srpskoj povijesnoj naraciji, međuratni hrvatski političar Stjepan Radić bio je neodgovoran “divljak”²² koji nije poštovao elementarna pravila pristojnosti, dok je njegov nasljednik na položaju vođe Hrvatske seljačke stranke Vladko Maček bio spletkar koji je gajio separatističke osjećaje. Iz udžbenika koji su se potkraj devedesetih godina dvadesetog stoljeća upotrebljavali u Republici Srpskoj srpski su učenici učili da je Gavrilo Princip, mladić čiji je atentat na austro-ugarskog nadvojvodu Franza Ferdinanda zapalio Prvi svjetski rat, “junak i pjesnik” te da je međuratna kraljevina bila “otvorena, tolerantna demokracija”.²³ Srbi tvrde da je prvu Jugoslaviju iznutra potkopala hrvatska želja za odvajanjem²⁴ te makinacije Vatikana iako su

1918, u: *Kosovo: Past and Present*, Beograd, Review of International Affairs, 1989, 57, 61-62.

¹⁸ Tim Judah, *The Serbs: History, Myth & the Destruction of Yugoslavia*, New Haven, Yale University Press, 1997, 101. V. i Latinka Petrović, *Serbien bis 1918*, prev. sa srpskoga Robert Hammel, u: Dunja Melčić (ur.), *Der Jugoslawien-Krieg. Handbuch zu Vorgeschichte, Verlauf und Konsequenzen*, Opladen/Wiesbaden, Westdeutscher Verlag, 1999, 107-108. Svein Mønnesland kaže da su srpski civilni gubici u Prvome svjetskom ratu iznosili 500.000. V. njegov *Før Jugoslavia og etter*, 4. izd., Oslo, Syppress Forlag, 1999.

¹⁹ Fred Singleton, *A Short History of the Yugoslav Peoples*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985, 141.

²⁰ Nikola Gačeša, Ljiljana Mladenović-Maksimović i Dušan Živković, *Istorija, za 8. razred*

osnovne škole, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1998, 84-85.

²¹ Mnogi su Hrvati plakali kad je proglašena kraljeva smrt.

²² V. Alex N. Dragnich, *The First Yugoslavia: Search for a viable political system*, Stanford, Hoover Institution Press, 1983. Korisni su za razumijevanje međuratne kraljevine i: Branislav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji, 1919-1929*, Beograd, Narodna knjiga, 1979; i Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1998*, sv. 1: *Kraljevina Jugoslavija 1914-1941*, Beograd, Nolit, 1988.

²³ *Dallas Morning News* (28. studenoga 1997), 57A, *Lexis-Nexis Academic Universe*: taj je članak, koji je napisao Chris Hedges, pretiškan iz *New York Timesa*.

²⁴ Ovu je rečenicu i ostatak ovog odlomka napisao David Bruce MacDonald.

Srbi pružili ruku prijateljstva i pogнули leđa, kako oni to gledaju, da udovolje Hrvatima. Srbi imaju osjećaj da su spasili Hrvate i Slovence i da su ih oslobodili time što su ih učinili dijelom zajedničke južnoslavenske države. Inače su Talijani mogli anektirati dijelove hrvatskog i slovenskog teritorija.

Imajući to u vidu, Srbi su hrvatske prigovore i otpor tijekom međuratne kraljevine protumačili kao pomanjkanje zahvalnosti. Kad je riječ o poznatom sporazumu Cvetković-Maček iz kolovoza 1939. godine, koji je uspostavio autonomnu Banovinu Hrvatsku te dao Hrvatima odgovornost u sferi unutrašnjih poslova, obrazovanja, sudstva, industrije, trgovine i financija, srpska povijesna naracija bilježi kako su vodeće ličnosti u Radikalnoj stranci i (srpskoj) Demokratskoj stranci denuncirale sporazum; štoviše, bivši se premijer Milan Stojadinović pridružio osamdesetorici poslanika i dvadesetorici senatora u sastavljanju nove stranke kao sredstva izražavanja njihova protivljenja novom uređenju.²⁵ Štoviše, kako uče srpska školska djeca, sporazum je učinio "očitim da se mora riješiti srpsko nacionalno pitanje u Jugoslaviji".²⁶

Srbi pamte, ne bez istinskog ponosa, i svoje protivljenje da princ Pavle potpiše Antikominternski pakt 25. ožujka 1941. godine, čime je Kraljevi-

na Jugoslavija stupila u savez s Trećim Reichom. Sljedećeg su dana ljutiti Srbi izašli na beogradske ulice vičući "Bolje grob nego rob, bolje rat nego pakt!". Bio je to dan koji je doista inspirirao sve one koji su se borili s Osovinom ili patili pod njom. Tada je, u 2.15 sati 27. ožujka 1941. godine, general Dušan Simović poveo skupinu vojnih časnika u zbacivanje vlade; uklonili su regenta (princa Pavla) s vlasti, proglasili maloljetnog kralja Petra "punoljetnim" i sastavili novi tim vlade. Taj je državni udar inspirirao Srbe, razveselio Whitehall i razbjesnio Berlin.

Prema srpskoj povijesnoj naraciji, jugoslavenska fronta iz Drugoga svjetskog rata – gdje su borbe započele u travnju 1941. godine i završile tek u srpnju 1945. godine – trebala bi se shvatiti kao trostruka borba između brutalne hrvatske fašističke države (Nezavisne Države Hrvatske ili NDH) koju je vodio Hrvat Ante Pavelić, partizanskog pokreta kojim su dominirali komunisti i koji je vodio Hrvat (zapravo polu-Slovenac²⁷) Josip Broz Tito, koji je težio denacionalizaciji jugoslavenskih naroda, i četničkog pokreta otpora koji je vodio Srbin Draža Mihailović, koji je bio odan kralju i borio se na strani Saveznika. Patnje Srba tijekom Drugoga svjetskog rata bile su strahovite, kako god da se pogleda, poginulo je više Srba nego pripadnika bilo koje druge jugoslavenske nacionalnosti, no tvrdnja koju iznose neki Srbi²⁸ da je

²⁵ Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, sv. 2, Zagreb, Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, 1961, 168-169; i Hrvoje Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb, Naklada P.I.P. Pavičić, 1999, 405. Cvetkoviću je kasnije Srpska pravoslavna crkva (u Francuskoj) uskratila pokop zbog njegove navodne "izdaje" srpskoga naroda.

²⁶ Gaćeša i dr., *Istorija, za 8. razred*, 85.

²⁷ Srpska je nacionalistička propaganda općenito više voljela prikazivati Tita kao Hrvata, najjednostavnije rečeno.

²⁸ Brojku od 700.000 Srba pobijenih u Jasenovcu daje Vladimir Dedijer u svojim *Prilozima za biografiju Josipa Broza Tita* i kasnije je opet navodi. Najviša procjena koja je ikad

u logoru Jasenovac poginulo 700.000 Srba ni srpski ni nesrpski povjesničari ne smatraju razumnom procjenom; no bez obzira na sve ta se brojka u jednom udžbeniku iz Miloševićeva doba i dalje navodi i predstavlja školskoj djeci kao utvrđena činjenica.²⁹ Zapravo, prema znanstvenijim izračunima, u Drugome je svjetskom ratu poginulo oko 530.000 Srba, i u Jasenovcu i drugdje³⁰ – zasigurno strašna tragedija, no manje nego što ih je poginulo u Prvome svjetskom ratu i manje nego što tvrde srpski nacionalisti.³¹

dana za broj Srba koji su poginuli u Jasenovcu iznosi 1.110.929, koju je dao Radoimir Bulatović, *Koncentracioni logor Jasenovac, s posebnim osvrtom na Donju Gradinu*, Sarajevo, Svjetlost, 1990.

²⁹ Blahović i Mihajlović, *Priroda i društvo*, 57.

³⁰ Vladimir Žerjavić, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb, Jugoslavensko viktimološko društvo, 1989, 61-66. Korisni su za analizu ratnih gubitaka i: Jozo Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration*, Stanford, Stanford University Press, 2001, pogl. 17; i Meho Visočak i Bejdo Sobica, *Jasenovac. Žrtve rata prema podacima statističkog zavoda Jugoslavije*, Zürich/Sarajevo, Bošnjački institut, 1998. Potonju je knjigu recenzirala Dunja Melčić *Südost-Forschungen*, sv. 58, 1999.

³¹ Nenad Antonijević izvještava da je mnogo Srba bilo pobijeno na Kosovu koje su okupirali Talijani tijekom ratnih godina ili su bili deportirani u logore u Albaniji. Neke od najgorih strahota koje su, kako kaže Antonijević, počinili Albanci nad Srbima navodno su se dogodile u Peći i oko nje posljednjih mjeseci 1943. godine. V. N. Antonijević, *Arhivska građa o ljudskim gubicima na Kosovu i Metohiji u Drugome svjetskom ratu*, u: Hans-Georg Fleck i Igor Graovac (ur.), *Dijalog povjesničara-istoričara 5*, Zagreb, Zaklada Friedrich-Naumann, 2002, 470-472.

Dvije su varijante na temu da su u Drugome svjetskom ratu "Srbi" bili na strani Saveznika. U prvoj varijanti ističe se navodno prosaveznička orijentacija četnika, s naglaskom na to da je Tito bio Hrvat³²; u drugoj varijanti naglasak se stavlja na činjenicu da su Srbi činili mnoštvo pridošlica u Titov partizanski pokret u prvoj godini otpora. Druga varijanta dopušta onima koji je zagovaraju "...da vjeruju kako je samo njihova nacija pružila otpor okupatorima Osovine, dok su druge jugoslaven-ske nacije surađivale s njima. To je pothranjivalo vlastitu srpsku predodžbu o mučeničkoj naciji okruženoj izdajničkim susjedima".³³ Kad je riječ o kvislinškom režimu u Beogradu, koji je predvodio general Milan Nedić, srpski povjesničari, dakako, pružaju ozbiljne analize tog poglavlja u srpskoj povijesti³⁴ – no u srpskoj povijesnoj naraci-

³² Štoviše, Nedićev je režim pokušavao prikazati partizanski pokret kao hrvatski i protusrpski pokret.

³³ Marko Attila Hoare, *Whose is the Partisan Movement? Serbs, Croats and the Legacy of a Shared Resistance*, *Journal of Slavic Military Studies*, 15, 4 (prosinac 2002), 32.

³⁴ V. primjerice Venčeslav Glišić, *Concentration Camps in Serbia (1941-1944)*, u: *The Third Reich and Yugoslavia 1933-1945*, Beograd, Institute for Contemporary History & Narodna knjiga, 1977; Branko petranović, *Srbija u drugom svjetskom ratu 1939-1945.*, Beograd, Vojnoizdavački i novinski centar, 1992; i Perica M. Višnjić, *Nemački okupacioni sistem u Srbiji 1941. godine*, u: *Istorijski glasnik*, (Beograd), 9, 314 (1956), 84-92. V. i Milan Ristović, *General M. Nedić – Diktatur, Kollaboration und die patriarchalische Gesellschaft Serbiens 1941-1944*, u: Erwin Oberländer (ur.), *Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa 1919-1944*, Paderborn, Ferdinand Schöningh, 2001.

ji jedva da se spominje bilo Nedić bilo srpski fašist Dimitrije Ljotić, kako se to popularizira u tisku ili kako to promiču srpski političari u intervjuima u zapadnom tisku. Drugi se svjetski rat, umjesto toga, pamti kao golgota srpske nacije.³⁵ U skladu s tim obrascem, kako sam drugdje napisala, u novim udžbenicima koji su uvedeni u srpske osnovne škole 2001. godine četnički vođa Draža Mihailović prikazuje se kao vođa protu-osovinskog pokreta otpora i ništa se ne govori o njegovoj suradnji s Osovinom. Sljedeće je godine objavljen i u škole uveden novi udžbenik povijesti, koji su napisali Kosta Nikolić, Nikola Žutić i Momčilo Pavlović. I taj udžbenik slavi četnike, pa čak i brani Nedića, odvođeći svoje mlade čitatelje u smjeru “odbacivanja kulturnog pluralizma... [i] rehabilitacije nacionalizma”.³⁶

U skladu s tim općim modelom srpski učenici u Republici Srpskoj odnedavno uče o strahotama koje su počinili hrvatski i muslimanski fašisti tijekom Drugoga svjetskog rata, ali ništa o stra-

hotama koje su počinili četnici, a kamoli o četničkoj suradnji s Osovinom.

Na kraju rata uhićen je i podvrgnut suđenju zagrebački katolički nadbiskup Alojzije Stepinac, optužen za suradnju s NDH. Prema srpskoj povijesnoj naraciji, komunistički tužitelji koji su se okomili na Stepinca imali su pravo. Među ključnim tvrdnjama koje su iznesene protiv Stepinca bila je i ona da je navodno odobrio prisilna preobraćanja Srba na katolicizam i sudjelovanje lokalnog klera, osobito franjevac, u ustaškim masakrima.³⁷ Zapravo su optužbe za suradnju bile i ostale otrcane, kako su dokazali noviji znanstveni radovi. Kako ćemo pokazati u nastavku, Stepinac je izričito *osudivao* primjenu svakog oblika sile u vezi s preobraćanjima. No za mnoge Srbe, i u devedesetim godinama dvadesetog stoljeća, Stepinčeva je krivnja bila stvar vjerovanja – i konačan “dokaz” izdajstva Hrvata. Suđenje Stepincu poslužilo je i za to da se Vatikan optuži kao neprijatelj Srba, mnogo prije nego što je postala opće poznata uloga *Collegio di San Girolamo degli Illirici* (u Rimu) u organiziranju bijega ustaša u Južnu Ameriku.³⁸

Kad je riječ o komunističkom razdoblju, može se uočiti da srpskim na-

³⁵ Isključiv se naglasak na srpskim ratnim patnjama može, primjerice, naći u: *Martyrdom of the Serbs: Persecutions of the Serbian Orthodox Church and Massacre of the Serbian People*, pripremila i izdala Srpska pravoslavna dijeceza za Sjedinjene Američke Države i Kanadu, Chicago, Palendech's Press, 1943.

³⁶ Sabrina P. Ramet, *The Three Yugoslavias: The Dual Challenge of State-Building and Legitimation among the Yugoslavs, 1918-2004*, Bloomington & Washington, Indiana University Press & The Wilson Center Press; (pripremljeno za objavljivanje u siječnju 2006), pogl. 17, nav. iz: Dubravka Stojanović, *The new history textbooks*, u: *Bosnia Report*, nova serija br. 32-34 (prosinac 2002-srpanj 2003), 40. V. i *Vjesnik* (Zagreb), 17. rujna 2001. na www.vjesnik.hr.

³⁷ Jakov Blažević, *Mač a ne mir. Za pravnu sigurnost građana*, (sv. 3 *Memoara*, 4. sv.), Zagreb/Beograd/Sarajevo, Mladost/Prosveta/Svjetlost, 1980, 237-238, 210-211. Srbi koji su kritični prema Stepincu mogli bi se složiti i s gledištem koje je izneseno u: Ivan Cvitković, *Ko je bio Alojzije Stepinac*, 2. izd., Sarajevo, Oslobođenje, 1986.

³⁸ O ovome v. John L. Allen, Jr., *Croatian connection remain most debated aspect of Vatican's World War II legacy*, *National Catholic Reporter* (4. prosinca 1998), na natcath.org/ORG_Online/archives.

seljenicima koji su došli na Kosovo tijekom međuratnog razdoblja i koji su tijekom Drugoga svjetskog rata bili protjerani iz te regije, što je bio ustupak lokalnim Albancima, nakon rata nije bio dopušten povratak.³⁹ No to je bila samo jedna od mnogih frustracija koje su Srbi proživjeli; da bi se sastavio popis frustracija koje su Srbe najviše mučile, kao smjernica može poslužiti memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU).⁴⁰ On zasigurno zahvaća duboke frustracije i mržnju koju osjećaju neki srpski intelektualci i koju je potkraj osamdesetih godina dvadesetog stoljeća dijelio sve veći broj Srba (djelomice zahvaljujući pozornosti koju je beogradski tjednik *Nin*, među ostalim srpskim časopisima, pridavao memorandumu i tjednim sastancima Srpskoga društva književnika). Mržnja je bila usredotočena na federalni sustav koji je, prema autorima memorandumu, bio izmišljen zato da liši Srbiju njezine legitimne jurisdikcije nad Crnom Gorom i velikim dijelom Bosne i Hercegovine; bilo je i mržnje povezano s autonomnom pokrajinom Kosovo (koju su komunisti izvorno osnovali kao autonomnu regiju), za koju je većina Srba smatrala da joj nikada nije trebalo dati nikakav zaseban ili autonoman status. Memorandum je dao izražaja i pritužbama da kosovski Albanci provode genocid nad Srbima i tvrdio da je u (predtuđmanovskoj) Hrvatskoj “ugrožen” nacionalni opstanak Srba, kako je bio i za vrijeme rata u NDH.

³⁹ Judah, *The Serbs*, 150.

⁴⁰ Izneseno i raspravljeno u: Dennison Rusinow, *The Yugoslav Peoples*, u: Peter Sugar (ur.), *Eastern European Nationalism in the Twentieth Century*, Washington, American University Press, 1995, 305-411.

Kako bi rekli srpski nacionalisti, “Hrvatsko proljeće” 1967-1971, kad su Hrvati nastojali povećati svoju političku, ekonomsku i kulturnu autonomiju, bilo je razdoblje hrvatskog secesionizma, u kojem su ponovno oživljene ideje ustaštva. Ne pamti se s osobitom naklonošću ni liberalno srpsko vodstvo iz tog razdoblja – koje su predvodili Latica Perović i Marko Nikezić! Srpsko nezadovoljstvo Ustavom iz 1974. godine može se pratiti do trenutka kad je on usvojen (štoviše i ranije, do trenutka kad je sastavljen njegov nacrt), pri čemu su Srbi osobito bijesni zbog uvođenja koncepta “federalnih jedinica” u tom Ustavu – koncepta koji je uspostavio šest sastavnih republika i dvije autonomne pokrajine i koji je tim pokrajinama dakle dao *federalni* status. Pokrajinama su, štoviše, dodijeljene ovlasti koje su ih manje ili više izjednačile s republikama – na štetu Srbije. Štoviše, kako se u svojim memoarima prisjeća Branko Mamula, širenje kosovske autonomije pod Ustavom iz 1974. godine potaknulo je strah među lokalnim Srbima i Crnogorcima, koji su se bojali da ih Albanci žele prisiliti na odlazak iz te pokrajine, što su i počeli činiti u velikom broju osamdesetih godina dvadesetog stoljeća.⁴¹ Sa srpskog staja-

⁴¹ U vezi sa strahovima koje je potaknuo Ustav iz 1974. godine v. Branko Mamula, *Slučaj Jugoslavija*, Podgorica, CID, 2000, 38. U vezi s emigracijom Srba i Crnogoraca osamdesetih godina dvadesetog stoljeća, v. Ruža Petrović i Marina Blagojević, *The Migration of Serbs and Montenegrins from Kosovo and Metohija: Results of the Survey Conducted in 1985-1986*, Beograd, Serbian Academy of Sciences and Arts, 1992; i Julie A. Mertus, *Kosovo: how myths and truths started a war*, Berkeley & Los Angeles, University of California Press, 1999.

lišta problem s Ustavom iz 1974. godine bio je u tome što je republikama (i autonomnim pokrajinama) dao previše autonomije; stoga je slovensko-hrvatska inicijativa u listopadu 1990. godine da se potakne izravna konfederalizacija sustava među Srbima bila nedobrodošla, zacijelo ponajviše među Srbima u Hrvatskoj.

U godinama od 1968. do 1981, kad je kosovskim Albancima dana bolja zastupljenost u pokrajinskom aparatu i kad su općenito osjetili poboljšanje svog statusa, kosovski su Srbi prigovarali promjeni svog položaja. Osim toga kružili su izvještaji koji su tvrdili da su Albanci palili srpske crkvene ustanove, silovali srpske žene, napadali srpsku stoku, ubijali stoku na pašnjacima čiji su vlasnici bili Srbi i općenito otežavali život lokalnim Srbima.⁴² Sredinom osamdesetih godina dvadesetog stoljeća dva su istaknuta srpska društvena znanstvenika provela opsežne intervjue sa Srbima koji su pobjegli s Kosova. U tim se pričama javljao dosljedan obrazac terora.⁴³ Takozvana "afera Martinović" iz 1986. godine, koja se tiče jednog Srbina u čiju je stražnjicu zabijena razbijena boca, počela je simbolizirati srpske patnje; incident se u srpskom tisku počeo čak nazivati "Jasenovcem za jednog čovjeka".⁴⁴ Dok su Srbi bježali s Ko-

sova, prodajući svoje kuće Albancima i tražeći novo zaposlenje u unutrašnjosti Srbije, lokalni su Srbi organizirali nekoliko dramatičnih prosvjednih marševa u Beogradu, na srpskoj televiziji i u tisku, možda osobito u tjednicima *Duga* i *Intervju*, igrajući na srpske osjećaje i strahove u vezi s Albancima. Pojavila se i zabrinutost zbog albanske stope rađanja, a neki su srpski političari govorili čak o poduzimanju mjera da se destimulira natalitet Albanaca, a da se istodobno potakne natalitet Srba. Tada je bilo i tajnih albanskih opozicijskih skupina; štoviše, "do srpnja 1983. godine vlasti su razotkrile pedeset i pet ilegalnih [albanskih] skupina".⁴⁵ Do 1989. godine atmosfera u Beogradu bila je ispunjena mirisom nacionalizma, a Srpsko društvo književnika, tjednik *Nin* i sam režim potpirivali su strahove o gutbitku Kosova.⁴⁶

Upravo je u tom kontekstu, nakon što je učvrstio svoju poziciju, Milošević odbacio Titovu ličnost i pridružio se sve većem koru srpskih nacionalista koji su demonizirali preminuloga jugoslavenskog predsjednika. Sve veći napadi na Tita u Srbiji bili su, štoviše, usko povezani s odbacivanjem titoističkog koncepta "bratstva i jedinstva" i njegovih zaključaka, prije svega načela da nitko u javnosti ne bi trebao kritizirati nijedan narod ili republiku osim

⁴² Frances Trix i Ron Wixman, koji su obojica provela dosta vremena na Kosovu, uvjereni su da su te optužbe lažne. Istog je uvjerenja i Viktor Meier. V. V. Meier, *Yugoslavia: A History of Its Demise*, prev. s njemačkoga Sabrina Ramet, London & New York, Routledge, 1999.

⁴³ V., primjerice, Petrović i Blagojević, *The Migration of Serbs and Montenegrins*, 119.

⁴⁴ Mertus, *Kosovo: how myths and truths*, 98-101.

⁴⁵ Sabrina P. Ramet, *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milošević*, 4. izd., Boulder, Westview Press, 2002, 315.

⁴⁶ Opsežna rasprava o jugoslavenskom i postjugoslavenskom razvoju događaja 1986-2003. može se naći u: Renéo Lukić, *L'Agonie Yougoslave (1986-2003). Les Etats-Unis et l'Europe face aux guerres balkaniques*, Quebec, Les Presses de l'Université Laval, 2003.

vlastite.⁴⁷ Napadi na Tita postavili su i temelj za ukidanje autonomije Vojvodine i Kosova – ukidanje koje je donijelo prekid s Ustavom SFRJ iz 1974. godine i koje je zanemarilo želje lokalnih ljudi.

U tumačenju rušenja federacije i uzroka izbivanja rata srpska povijesna naracija, koju zagovaraju barem neki Srbi, krivi hrvatskoga predsjednika Tuđmana, koji je navodno rehabilitirao NDH,⁴⁸ otpustio Srbe s radnih mjesta samo zato što su Srbi i obnovio šahovnicu koju su Srbi povezivali s NDH. Prema toj naraciji, Srbi su imali pravo ostati u Jugoslaviji ako su to željeli, a paravojne jedinice organizirali su samo zbog samoobrane. Prema tom gledištu, ako su Hrvati imali pravo odvojiti se od Jugoslavije, Srbi koji su živjeli u Hrvatskoj imali su pravo odvojiti se od Hrvatske. Što se tiče Bosne, srpska naracija naglašava da su pod Ustavom koji je bio na snazi 1990. godine Muslimani, Srbi i Hrvati bili priznati kao “državotvorni narodi” te republike, pri čemu se podrazumijeva da će sustav funkcionirati prema načelu etničkog kondominija (konsenzusa). Premda bi bilo pretjerano reći da je Bosna iz socijalističkog razdoblja bila primjer konsocijacionizma,⁴⁹ taj je sustav uspostavio određena očekivanja za koja su Srbi imali osjećaj da su iznevjerena kad je početkom 1992. godine bosanski pred-

sjednik Izetbegović pozvao na referendum o neovisnosti. Bosanski Srbi koji su se okupili u SDS-u Radovana Karadžića – a to nisu učinili svi lokalni Srbi – imali su osjećaj da imaju pravo organizirati vlastite autonomne zone i ustrojiti paravojne jedinice za obranu od onoga za što su se bojali da bi trebalo postati “islamskom državom”. Da bi pokazali da su njihovi strahovi opravdani, Srbi su često ukazivali na “Islamsku deklaraciju”, koju je ranije potpisao Izetbegović i zbog koje je 1983. godine završio u zatvoru.⁵⁰

Napokon, zbog značajne upletenosti u borbu na strani Srba koji su živjeli u Hrvatskoj, koji su u mnogo slučajeva predstavljali najnoviji naraštaj u obiteljima koje su u Hrvatskoj živjele stoljećima, Srbi su – iako ne bez određenih iznimaka, osobito među znanstvenicima – rat za jugoslavensku sukcesiju obično smatrali građanskim ratom, što znači unutrašnjim ratom. Ironično, s obzirom na način kako su Tita karakterizirali srpski nacionalisti tijekom Miloševićeva razdoblja, kao protusrpskog Hrvata, u istraživanju javnog mnijenja koje je provedeno među 617 srbijanskih građana širom Srbije i Vojvodine između 23. veljače i 4. ožujka 2004. godine, u kojem se ispitanike pitalo tko je u posljednjih 200 godina najviše pridonio prestižu Srbije, Tito je dobio najveći broj glasova (18,1%), a na drugom je mjestu bio Nikola Tesla (14,2%). Nitko

⁴⁷ O odbacivanju Tita v. Todor Kuljić, Tito u novom srpskom poretku sećanja, neobjavljeni rad, Beograd, 2004.

⁴⁸ V., primjerice, Petar Džadžić, *Nova ustaška država? Od Ante Starčevića do Pavelića i Tuđmana*, 3. prošireno izd., Beograd, Politika, 1991.

⁴⁹ V. Arend Lijphart, Consociational Democracy, *World Politics*, 21, 2 (siječanj 1969), 207-225.

⁵⁰ Ono što je značajno, Izetbegovićeva je Islamska deklaracija objavljena u Beogradu tijekom ratnih godina. V. Alija Izetbegović, *Islamska deklaracija: jedan program islamizacije Muslimana i muslimanskih naroda*, Beograd, 1993 [?]; i Alija Izetbegović, *Sjećanja. Autobiografski zapis*, Sarajevo, TKD Šahinpašić, 2001.

drugi nije dobio više od 9% glasova, a Miloševića je, kojeg je 2,4% ispitanika podržalo kao čovjeka koji je najviše pridonio izgradnji prestiža Srbije, 53,6% ispitanika okarakteriziralo kao osobu koja je u posljednjih 200 godina najviše učinila da naštetiti prestižu Srbije.⁵¹

Hrvatska (nacionalistička) povijesna naracija

Prethodno sam spomenula da su “barem neki Srbi” vjerovali (i dalje vjeruju) u srpsku povijesnu naraciju; ista se kvalifikacija može primijeniti kad je riječ o hrvatskoj (nacionalističkoj) povijesnoj naraciji. Neki se elementi u toj naraciji mogu primijeniti na sve ili na gotovo sve Hrvate; drugi se elementi mogu primijeniti samo na više nacionalistički orijentirane Hrvate. U hrvatskoj naraciji ima varijacija, baš kao i u slučaju drugih naracija koje su ovdje prikazane, s više nacionalističkih i umjerenijih varijanata. S obzirom na to nastojim ovdje prikazati dominantnu naraciju među Hrvatima na početku Tuđmanova doba i tijekom Tuđmanovih godina. Započnemo li s vlastitom predodžbom, Hrvati, zbog svoje duge povezanosti s Habsburškom Monarhijom, sebe smatraju srednjoeuropskim, a ne balkanskim narodom i smatraju da su bili nepravedno podređeni – ranije Mađarima, a kasnije Srbima.

Među srpskim i hrvatskim uspo- menama postoji određeni broj razlika. Prema Vjekoslavu Perici, primjerice, veliku seobu Srba 1690. godine, koju Srbi vide i kao nacionalnu tragediju (zbog napuštanja Kosova) i kao neku

vrstu ranomodernog “Dunkirka” (pri- sjećajući se bijega Saveznika iz Fran- cuske pod njemačkom okupacijom u Drugome svjetskom ratu), Hrvati vide kao “invaziju na hrvatski [tj. ne mađar- ski!] teritorij”, ističući da su novopri- došli srpski pravoslavni crkveni do- stojanstvenici odmah poduzeli poku- šaj “preobraćanja unijatskih zajednica u sjeverozapadnoj Hrvatskoj”.⁵² Jedan udžbenik koji se upotrebljavao u os- novnim školama među bosanskim Hrvatima potkraj devedesetih godina dvadesetog stoljeća prikazao je Gavrila Principa kao “ubojicu kojeg su obučili i instruirali Srbi da počini taj teroristički čin”, a međuratnu kraljevinu nazvao je “diktaturom” kojoj su Hrvati hrabro pružali otpor.⁵³ Jedan udžbenik koji se otprilike u isto vrijeme upotrebljavao u Hrvatskoj usvojio je neutralni- ji ton, ističući da su taj atentat počini- li pripadnici tajne organizacije “Mlada Bosna”, koji su se priklonili teroristič- kim metodama da ostvare svoj pro- gram.⁵⁴ Skloni su tome da pamte da je njihovo uvođenje u međuratnu kralje- vinu bilo pre nagljeno, pri čemu je hr- vatska delegacija zanemarila svoj man- dat da pregovara o federalnom uređe- nju.⁵⁵ Štoviše, krvavi događaji od 1. pro- sinca 1918. godine u Zagrebu dio su te naracije. Hrvatsku se školsku djecu uči da su, kao posljedica Versajske mirovne

⁵² Vjekoslav Perica, *The Catholic Church and the Making of the Croatian Nation, 1970-84, East European Politics and Societies*, 14, 3 (jesen 2000), 557.

⁵³ *Dallas Morning News* [bilješka 23].

⁵⁴ Damir Agičić, *Povijest 7, Udžbenik za VII. razred osnovne škole*, Zagreb, Profil, 1998, 146.

⁵⁵ V. Ramet, *The Three Yugoslavias*, [bilješka 36], pogl. 2.

⁵¹ O tom je istraživanju izviješteno u *Vjesniku* (9. ožujka 2004) na www.vjesnik.hr.

konferencije, dijelovi Hrvatske stavljene pod talijansku kontrolu i da je Hrvatska republikanska seljačka stranka pokazivala svoje protivljenje centralističkom Vidovdanskom ustavu bojkotirajući sjednicu parlamenta na kojoj se trebalo glasovati o tom dokumentu.⁵⁶ Dok su navedeni srpski školski udžbenici prikazivali međuratnu kraljevinu kao ustavnu monarhiju, ne govoreći ništa o terorizmu što ga je sponzorirao režim, jedan hrvatski udžbenik za osmi razred ističe terorističke aktivnosti ORJUNA-e kao jedan simptom nezakonitosti međuratnog sustava.⁵⁷ Hrvati su skloni pamtiti i Stjepana Radića i Vladka Mačeka kao velikane; štoviše, u nedavnom istraživanju javnog mnijenja koje je provedeno na reprezentativnom uzorku od 7.779 Hrvata Radić je bio na popisu 20 najpoštovanijih Hrvata.⁵⁸ Prema hrvatskome gledištu, upravo su Nikola Pašić, na prvome mjestu, kralj Aleksandar i ministar unutrašnjih poslova Svetozar Pribićević, na drugome mjestu, bili najodgovorniji za probleme koji su se pojavili u međuratnoj Jugoslaviji⁵⁹ – probleme među kojima su, prema hrvatsko-ame-

ričkom povjesničaru Ivi Bancu, nejednak sustav oporezivanja tijekom prvog desetljeća života kraljevine, diskriminacijsko postupanje prema hrvatskim veteranima iz austrougarske vojske i nametanje centraliziranog sustava kojim Hrvati nisu nikada dali svoj pristanak,⁶⁰ da se ne spominje potiskivanje Hrvatskoga sabora i uklanjanje hrvatskih dužnosnika s njihovih položaja samo zato što nisu bili Srbi.⁶¹ Štoviše, Hrvati međuratne godine pamte kao godine izrabljivanja i represije. Pamte da je na Radića 1928. godine pucao jedan crnogorski parlamentarni poslanik, a, prema hrvatskoj povijesnoj naraciji, kralj Aleksandar možda je bio sudionik u planiranju atentata.⁶² Dok se srpsku djecu u vezi sa sporazumom Cvetković-Maček uči da je riječ o protusrpskom aktu, hrvatsku se školsku djecu uči da je “sa stvaranjem Banovine Hrvatske okončano centralističko uređenje države i hegemonija Srba u državi”.⁶³ Čitatelji jednog udžbenika za više godine srednje škole uče da je poslje-

⁶⁰ V. Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*, Ithaca, Cornell University Press, 1984.

⁶¹ James J. Sadkovich, *Il regime di Alessandro in Jugoslavia: 1929-1934. Un'interpretazione*, *Storea Contemporanea*, 15, 1 (veljača 1984), 5-37.

⁶² Naizgled se atentat nije činio drugačijim od spontanog, osim, dakako, prilično značajne činjenice da je Puniša Račić, atentator, unio pištolj u skupštinu tog kobnoga dana. V. Zvonimir Kulundžić, *Atentat na Stjepana Radića*, Zagreb, Biblioteka Vremeplov, 1967. To se tvrdi i u: James J. Sadkovich, *Italian Support for Croatian Separatism, 1927-1937*, New York & London, Garland Publishing, 1987.

⁶³ Đurić, *Povijest* 8, 75.

⁵⁶ Vesna Đurić, *Povijest 8, Udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole*, Zagreb, Profil, 2000, 22-24, 31-32.

⁵⁷ *Ibid.*, 25.; v. i 67-68.

⁵⁸ Od Hrvata se tražilo da se izjasne o najvećem Hrvatu svih vremena. Radić je bio na 18. mjestu, sa 101 glasom, samo 5 glasova iza biskupa Josipa Jurja Strossmayera koji je bio na 16. mjestu, no 1.954 glasa iza prvorangiranoga Josipa Broza Tita. V. Rezultati Nacionalove ankete: Tito najveći Hrvat u povijesti, *Nacional* (Zagreb), 425 (6. siječnja 2004), 46-49.

⁵⁹ Snježana Koren, *Povijest 8, udžbenik za osmi razred osnovne škole*, Zagreb, Profil, 2000, 50.

dica tog sporazuma bila da je Mačekov prestiž među hrvatskim narodom, “koji je vjerovao da će i dalje zastupati hrvatske nacionalne interese”⁶⁴, porastao. Život novoga sustava prekinuo je poznati puč 27. ožujka, čije su motive Hrvati dugo dovodili u pitanje. “Puč 27. ožujka 1941. godine”, piše Viktor Meier, “koji su počinili srpski časnici bez bilo kakvih konzultacija s Hrvatima bio je, u hrvatskim očima, neodgovoran s obzirom na međunarodnu situaciju i neizravno je bio usmjeren protiv sporazuma”.⁶⁵ Osim toga unatoč svim igrama u vezi sa suprotstavljanjem Osovini Simovićeva je vlada brzo uvjerila Berlin u svoju namjeru da će poštovati uvjete Antikominternskog pakta, kako to u školama uče hrvatski učenici.⁶⁶

Prema hrvatskoj povijesnoj naraciji, hrvatsko suprotstavljanje fašističkom ustaškom režimu ne bi se trebalo podcjenjivati;⁶⁷ kao ni opća potpora koju su Srbi davali srpskom kvislingu Milanu Nediću, kojeg neki hrvatski autori prikazuju kao srpsku protutežu Paveliću.⁶⁸ Hrvatska naracija općenito smatra

pojavu ustaša reakcijom na srpsku represiju tijekom prethodna dva desetljeća, no u srpskom slučaju hrvatska povijesna naracija, kad je riječ o Drugome svjetskom ratu, ima dvije varijante. Franjo Tuđman (hrvatski predsjednik 1990-1999) i HDZ željeli su ponovo inkorporirati NDH u hrvatsku povijest; širenje grafita “U” po Hrvatskoj i nazivanje kavana imenom NDH ili Pavelića ukazuje na to da je, za određeni broj hrvatskih nacionalista, ta “reinkorporacija” značila *rehabilitaciju*. Za druge je međutim NDH predstavljao “izopačenu” hrvatsku državu.⁶⁹ Ta je apologetska tendencija dosegla “prirodnu” kulminaciju usvajanjem hrvatskih udžbenika povijesti za osnovne škole u kojima se NDH predstavljao kao “država visoke kulture” i u kojima se riječ “genocid” uopće nije pojavljivala.⁷⁰ S druge strane, pristaše ljevičarske varijante te naracije radije su naglašavali navodno hrvatski karakter partizanskog pokreta. Štoviše, nakon njemačkog slamanja kratkotrajne Užičke republike partizanski je pokret otpora porastao prije svega na području hrvatske kvislinške države – ono što više ističu “ljevičarski” hrvatski nacionalisti.⁷¹ Sam je Tuđman, iako je sve više bio sklon tome da ustaše smatra lučonošama hrvatskoga nacionalnog programa u četrdesetim godinama dvadesetog stoljeća, u svojim *Bespućima povijesne zbiljnosti* (1990) ipak

⁶⁴ Ivo Perić, *Povijest za IV. razred gimnazije*, Zagreb, Alfa, 2003, 133.

⁶⁵ Meier, *Yugoslavia* [bilješka 42], 132.

⁶⁶ Đurić, *Povijest* 8, 90.

⁶⁷ V. odjeljak “Otpor antifašističke Hrvatske” u: Hrvoje Matković i Franko Mirošević, *Povijest 4, udžbenik za 4. razred gimnazije*, 2. izd., Zagreb, Školska knjiga, 2003, 169-174; i odjeljak istog naslova u Koren, *Povijest* 8, 143-148.

⁶⁸ Viđenja Nedićeve vlade napisana iz kritičke perspektive mogu se naći u: Philip J. Cohen, *Serbia's Secret War: propaganda and the Deceit of History*, College Station, Texas A&M University Press, 1996; i Milan Borković, *Milan Nedić*, Zagreb, Centar za informacije i publicitet, 1985.

⁶⁹ Budući da je djelovanje koncentracijskih logora u NDH bilo istaknuta značajka NDH, čini mi se čudnim predstavljati tu državu kao puku “izopačenu” državu.

⁷⁰ Slavica Lukić, Strugarovi udžbenici laži, *Globus* (Zagreb), 627 (13. prosinca 2002), 50-53, 55-57.

⁷¹ Hoare, *Whose is the Partisan Movement?*, 33.

zaključio da je “Povijesna činjenica da je ustaški režim Nezavisne Države Hrvatske, u provođenju svojih planova smanjivanja ‘neprijateljskog srpsko-pravoslavnog stanovništva na hrvatskim zemljama’ počinio velik genocidni zločin protiv Srba, te razmjerno još veći protiv Roma i Židova, provodeći nacističku rasnu politiku.”⁷²

Hrvatska školska djeca uče da su četnici Draže Mihailovića nastojali stvoriti čistu srpsku državu – težnja koja je zahtijevala uništenje ili protjerivanje Hrvata i drugih ne-Srba.⁷³ Hrvatska je povjesničarka Fikreta Jelić-Butić dokumentirala povremenu suradnju četničkih snaga sa snagama NDH u zajedničkim operacijama protiv partizana.⁷⁴ No nijansirana slika koja proizlazi iz njezinih istraživanja nije prodrla u hrvatsku povijesnu naraciju.

S jedne strane, hrvatska povijesna naracija stavlja manje naglasaka na ratne patnje Hrvata nego na odbacivanje tvrdnji Srba koje se tiču njihovih patnji (što ukazuje na to da se taj element u hrvatskoj naraciji pojavio kao reakcija na dominantnu srpsku naraciju). Franjo Tuđman, primjerice, koji je početkom šezdesetih godina dvadesetog stoljeća bio ravnatelj zagrebačkog Instituta za povijest radničkog pokreta, inzistirao je na tome da u “svim lo-

gorima i zatvorima” u NDH život nije izgubilo više od 60.000 Srba.⁷⁵ Jedan udžbenik povijesti za hrvatske srednje škole koji je objavljen 2003. godine govori o 80.000 života (Srba i ne-Srba) koji su izgubljeni u Jasenovcu – a ne o 700.000 samo Srba, kako procjenjuju neki Srbi.⁷⁶ S druge strane, među Hrvatima se stavlja veći naglasak na masakr Hrvata (uz Slovence i Srbe povezane s četnicima) na Bleiburgu i Kočevju, koji su potkraj rata počinili Titovi partizani.⁷⁷ S tim u vezi Hrvati nisu zaboravili svoje vlastite patnje i prije i nakon tih masakra. Prema Jakovu Gumzeju, u godinama od 1918. do 1941. ubijeno je oko 10.000 Hrvata i zatvoreno oko 400.000, u godinama od 1941. do 1948. ubijeno je oko 205.000 Hrvata, a 61.000 je zatvorena, u godinama od 1948. do 1971. ubijeno je oko 15.000 Hrvata, a zatvoreno oko 900.000, dok je u godinama od 1971. do 1990. ubijeno 10.000 Hrvata, a zatvoreno 850.000.⁷⁸

⁷⁵ Franjo Tuđman, *Nationalism in Contemporary Europe*, Boulder, East European Monographs, 1981, 163. V. i What Was Jasenovac?, *Jasenovac Research Institute*, na www.jasenovac.org/libraries/printdocument.asp?SectionID=4 [pristupljeno 17. veljače 2004].

⁷⁶ Matković i Mirošević, *Povijest* 4, 159.

⁷⁷ Ante Beljo, *Yu-genocide: Bleiburg, death marches, UDBA (Yugoslav secret police)*, prev. s hrvatskoga N. Sladojević-Šola, Toronto & Zagreb, Northern Tribune Publishing, 1995. Najpoznatije razmatranje Bleiburga i Kočevja na engleskome veoma je sporna knjiga Nikolajija Tolstoya, *The Minister and the Massacres*, London, Century Hutchinson, 1986. V. i Koren, *Povijest* 8, 171-172.

⁷⁸ Jakov Gumzej, *Žrtve rata u Hrvatskoj i BiH*, nav. u: Josip Grbelja, *Cenzura u hrvatskom novinstvu 1945.-1990.*, Zagreb, Naklada Jurčić, 1998, 98.

⁷² Franjo Tuđman, *Bespuća povijesne zbiljnosti*, 3. izd., Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1990, 465; nav. u: Reneo Lukić i Allen Lynch, *Europe from the Balkans to the Urals: The Disintegration of Yugoslavia and the Soviet Union*, Oxford & New York, Oxford University Press/SIPRI, 1996, 71.

⁷³ Đurić, *Povijest* 8, 113. To uvelike dokumentiraju različiti povjesničari.

⁷⁴ Fikreta Jelić-Butić, *Četnici u Hrvatskoj 1941.-1945.*, Zagreb, Globus, 1986, 108-119.

Razmatrajući ratnu ulogu nadbiskupa Alojzija Stepinca, mnogi su Hrvati skloni umanjivanju njegova sudioništva u režimu i umjesto toga naglašavaju njegove privatne i javne prosvjede protiv ustaških strahota koje su počinjene nad Srbima, Židovima i Romima.⁷⁹ Opet, većina Hrvata smatra da bi se Stepinac trebao pamtiti po tome što je odbio primjenu sile u preobraćanjima i što ih je nastojao zadržati pod isključivom nadležnošću crkvenih vlasti.⁸⁰ Štoviše, jedan hrvatski školski udžbenik komentira da se neodrživost optužbi da je Stepinac surađivao s ustaškim režimom očituje u "činjenici da ga je ustaški režim nazivao 'crvenim biskupom' i sumnjičio ga za suradnju s komunistima".⁸¹ Tek je nakon pritiska Srba da im se dopusti da pokušaju spasiti život kroz formalna preobraćanja Stepinac odaslao cirkularno pismo 2. ožujka 1942. godine, prihvaćajući "...da drugi motivi [tj. drugi koji se ne tiču uvjerenja], dokle god su časni, ne bi trebali spriječiti ljude da ih se primi u Katoličku crkvu." Naglasio je da se preobraćenici mogu vratiti vlastitoj vjeri čim prođe opas-

⁷⁹ Hrvatski se povjesničar Jure Krišto može uzeti kao predstavnik te struje. V., primjerice, njegov *Sukob simbola. Politika vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb, Globus, 2001.

⁸⁰ Jure Krišto, Crkva i država. Slučaj vjerskih prijelaza u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, u: Hans-Georg Fleck i Igor Graovac (ur.), *Dijalog povjesničara-istoričara 1*, Zagreb, Zaklada Friedrich-Naumann, 2000, 191, 198; i Richard Pattee, *The Case of cardinal Aloysius Stepinac*, Milwaukee, Bruce Publishing Co., 1953, 384-387.

⁸¹ Đurić, *Povijest 8*, 136. V. i Koren, *Povijest 8*, 141.

nost.⁸² Dok hrvatski povjesničar Ivo Goldstein prikazuje Stepinca kao nekoga tko je zabrinut za sekundarne značajke hrvatskog holokausta u vrijeme kad se trebao usredotočiti na sam holokaust,⁸³ Katolička crkva prihvaća, još od njegova suđenja, prikaz nesretnog biskupa kao svetog čovjeka, hrvatskog junaka, koji ne samo da nije surađivao s fašistima nego im se i hrabro suprotstavio, a 1998. godine čak ga je i beatificirala!⁸⁴ Za Hrvate dakle suđenje Stepincu može se shvatiti u samo jednom od tri značenja: nastojanje Tita da "balansira" suđenje četničkom vođi Mihailoviću 1946. godine sa suđenjem isto toliko istaknutog Hrvata (Stepinac je tako služio kao zamjena odsutnom Mačeku); odmazda nad nadbiskupom zbog njegova odbijanja da prekine veze s Rimom i osnuje shizmatičnu crkvu pod komunističkim utjecajem;⁸⁵ ili jednostavno kao dio komunističkog nastojanja da na jedan općenitiji način "ukroti" crkvu. I stoga, kako se nedavno izrazio jedan hrvatski autor, "bez obzira na isti-

⁸² Theresa Marie Ursić, *Religious Freedom in Post-World War II Yugoslavia: The Case of Roman Catholic Nuns in Croatia and Bosnia-Herzegovina 1945-1960*, Lanham, International Scholars Publications, 2001, 9.

⁸³ Ivo Goldstein, u intervjuu sa Zoranom Daškalovićem, Crkva zatvara vrata Europe, *Feral Tribune* (Split), 853 (19. siječnja 2002), 22. V. i Ivo Goldstein sa Slavkom Goldsteinom, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb, Novi liber & Židovska općina Zagreb, 2001, 567 i dalje.

⁸⁴ Primjer rada napisanog u tom duhu može se naći u: O. Aleksa Benigar, *Alojzije Stepinac. Hrvatski kardinal*, Rim, Žiral, 1974.

⁸⁵ O toj predodžbi v. Benigar, *Alojzije Stepinac*, 639; v. i Polet (8. i 15. veljače 1985), nav. u *Glas koncila* (Zagreb), 24. veljače 1985, 3.

nu, Stepinac je bio optužen da je huškač križara, ustaša i terorističkog djelovanja [nakon što je završio rat] i za uključenosnost u metodički plan da se vrate Maček, ustaše, i kralj”⁸⁶

U hrvatskom se sjećanju godine od 1945. do 1966. povezuju s “progonima i likvidacijama mnogih ljudi”, s uspostavom kulta vođe usredotočenog na drugu Tita i s napadima na crkvu. Tijekom većeg dijela tog razdoblja Aleksandar Ranković, potpredsjednik i šef UDBA-e (tajne policije), imao je osobitu moć u stranačkom aparatu. Tada je, 1. srpnja 1966. godine, Tito otpustio Rankovića optužujući ga, među ostalim, za stvaranje političke frakcije s ciljem osvajanja vlasti i za autoriziranje nelegalnog prisluškivanja nekih vodećih ličnosti u partiji, uključujući i samoga Tita.⁸⁷ Godine do 1966. pamte se kao razdoblje “kulturne agresije na Hrvatsku”⁸⁸ Nasuprot tome, od 1967. do 1971, tijekom razdoblja “Hrvatskog proljeća”, mnogi su Hrvati imali osjećaj da izlaze iz beogradskog jarma, pa je hrvatski komunistički triumvirat – Miko Tripalo, Savka Dabčević-Kučar i Pero Pirker – postao izrazito popularan među Hrvatima, kao i opozicijski ekonomski povjesničar Šime Đodan. To se razdoblje pamti kao vrijeme kad je Hrvatska pokušala ostvariti “veću ekonomsku i političku neovisnost” iako u okvirima Jugoslavije.⁸⁹ Tih su godina Hrvati istaknuli

zahtjeve za uklanjanje srpskih jezičnih infiltracija iz hrvatskoga jezika, za rehabilitaciju Stjepana Radića i za povratak spomenika bana Josipa Jelačića na zagrebački glavni trg. Bilo je i pritužaba koje su se javno usmjeravale na činjenicu da srpske tvrtke ulažu u hotele na hrvatskoj obali i dovode Srbe da rade u njima umjesto da zapošljavaju lokalne ljude. Kad je potkraj 1971. godine Tito uklonio popularno hrvatsko vodstvo, izbacujući tisuće osoba iz Saveza komunista Hrvatske (SKH) i zaustavljajući izgled za karijeru barem isto toliko mladih Hrvata, mnogi su se Hrvati duboko otuđili. Unatoč tome više je od 25% Hrvata (2.055 od 7.779 ispitanih) u spomenutom istraživanju javnog mnijenja koje je provedeno potkraj 2003. godine reklo da Tita smatra “najvećim Hrvatom” – stavljajući ga daleko iznad Nikole Tesle, koji je zauzeo drugo mjesto.⁹⁰ Dakako, kako je već istaknuto, Tito je bio polu-Hrvat polu-Slovenac, dok je Tesla bio Srbin iz Hrvatske koji je emigrirao u Sjedinjene Države.

Dok mnogi Srbi smatraju Ustav iz 1974. godine po prirodi nekako “protusrpskim”, Hrvatima se govorilo, i dalje ih se uči, da je srpsku agitaciju protiv tog Ustava potaknula želja da uspostave srpsku prevlast u Jugoslaviji.⁹¹

Sa svoje strane Hrvati pamte da su tijekom cijeloga komunističkog razdob-

⁸⁶ Zdenko Radelić, *Križari gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest & Dom i svijet, 2002, 138.

⁸⁷ *Nova Makedonija* (Skopje), 3. srpnja 1966, 3. U vezi s Rankovićem v. Vojin Lukić, *Sećanja i saznanja. Aleksandar Ranković i Brionski plenum*, Titograd, Novica Jovović, 1989.

⁸⁸ Matković i Mirošević, *Povijest* 4, 239.

⁸⁹ Koren, *Povijest* 8, 216.

⁹⁰ “Tito najveći Hrvat” [bilješka 58], 46-47. Tesla je dobio 1.614 glasova, Ruđer Bošković, koji je bio na 3. mjestu, 628 glasova, a Miroslav Krleža, koji je bio na četvrtom mjestu, 515 glasova. Franjo Tuđman završio je na petom mjestu s 343 glasa. Nitko drugi nije dobio više od 300 glasova, a samo su petorica imala između 150 i 300 glasova.

⁹¹ Koren, *Povijest* 8, 225. V. i Matković i Mirošević, *Povijest* 4, 262-263.

lja Srbi u Hrvatskoj bili nadpredstavljene u odnosu na njihov udio u stanovništvu Hrvatske u SKH, u policijskom aparatu Hrvatske i na višim položajima u Jugoslavenskoj narodnoj armiji (JNA). Štoviše, od 1988. godine oko 60% generalskog kadra u JNA činili su Srbi i Crnogorci, koji su zajedno činili manje od 40% stanovništva Jugoslavije.⁹² Prema gledištu Hrvata, upravo su oni, a ne Srbi, bili žrtve diskriminacije u Jugoslaviji komunističkog razdoblja. Hrvati pamte i zajedničku inicijativu sa Slovenijom da provedu plan konfederalizacije u listopadu 1990. godine kao istinsko nastojanje da se spasi što se spasiti može od jugoslavenske unije. Kada je 27. srpnja 1989. godine *Il Tempo*, jedan talijanski časopis, “objavio tekst intervjua sa srpskim književnikom Dobricom Ćosićem, što se Hrvatima činilo kao ponovno otvaranje pitanja dodjele Istre, Zadra i jadranskih otoka drugoj republici, to jest njihova izdvajanja iz Hrvatske”,⁹³ Hrvati su bili bijesni i Ćosićev je intervju, koji je ponovno objavljen na mnogo mjesta, prevladavao u političkim razgovorima u Hrvatskoj tijekom cijelog kasnog ljeta te godine. Budući da je taj intervju dan ne samo prije nego što je Tuđman izabran za predsjednika nego i prije izbora na kojima bi pobijedio, ne može se prikazati kao odgovor na bilo što što uključuje Tuđmana.

Prema hrvatskoj povijesnoj naraciji, Tuđmanovo otpuštanje Srba s položaja u birokraciji i policiji može se kri-

tizirati u najboljem slučaju zato što je bilo preuranjeno ili nepromišljeno, ali ne zato što je bilo neopravdano. Šahovnica je bila simbol hrvatske državnosti još od srednjeg vijeka i nalazila se na grbu Republike Hrvatske i u socijalističkom razdoblju; štoviše, ističu Hrvati, šahovnica koja se koristila u socijalističkom razdoblju započinje crvenim poljem u gornjem lijevom kutu, dok je šahovnica koja se upotrebljavala u NDH započinjala bijelim poljem.⁹⁴ Dok srpski nacionalisti tvrde da je fašističko prisvajanje hrvatskih tisućljetnih povijesnih simbola poništilo vrijednost njihove upotrebe za sva buduća vremena, Hrvati odgovaraju da fašističko prisvajanje simbola ne mijenja njihovo izvorno i istinsko značenje – samo ih zaodijeva lažnim značenjem koje bi valjalo odbaciti. Hrvati krive Srbe za osnivanje nelegalnih paravojskih jedinica na hrvatskom teritoriju tijekom 1990. godine, za postavljanje barikada oko Knina i njegovoj okolici već u kolovozu 1990. godine i za uspostavu, 21. prosinca 1990. godine, Srpske autonomne oblasti, s Kninom kao glavnim gradom, šest mjeseci prije nego što je Hrvatska objavila svoje odvajanje od umiruće SFRJ.⁹⁵ Prema hrvatskoj povijesnoj naraciji, upravo su Milošević i “Srbi” planirali i započeli rat kako bi prigrabili hrvatski teritorij. Slaven Letica to izražava ovako: “Obrana srpskog ‘Lebensrauma’ i zaštita srpske manjine – isti oni fiktivni motivi koji su stajali iza njemačkog nacionalsocijalizma – služili su kao uvod

⁹² Viktor Meier, Jugoslawiens Krise wird politisch, *Schweizer Monatshefte*, 68, 2 (veljača 1988), 101.

⁹³ Sabrina P. Ramet, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1962-1991*, 2. izd., Bloomington, Indiana University Press, 1992, 244.

⁹⁴ O šahovnici v. Slavko Granić, The Croatian Coat of Arms: Historical Emblem or Controversial Symbol?, *Journal of Croatian Studies*, 34-35 (1993-1994), 5-28.

⁹⁵ V. Mønnesland, *Før Jugoslavien og etter*, [bilješka 18], 256-257.

u opći rat protiv hrvatskog naroda. Cilj je bio osvajanje Hrvatske. Srbija je pokrenula rat u svibnju 1991. godine... Rat u Hrvatskoj razotkriva bezvrijednost i lažnost navoda da su bizantska civilizacija i srpski narod izvrgnuti opasnosti od genocida”.⁹⁶ Stoga bi se, prema hrvatskoj povijesnoj naraciji, rat trebao shvatiti kao srpska agresija na Hrvatsku u kojoj su lokalni Srbi stali na stranu Srbije, a ne kao građanski rat.

Što se tiče rata u Bosni, hrvatska povijesna naracija drži da je poznati Tuđmanov sastanak s Miloševićem u Karadorđevu u ožujku 1991. godine, gdje se raspravljalo o sudbini Bosne, imao za cilj formulirati kontingentni plan i ne bi se trebao smatrati Tuđmanovom sklonošću programu cijepanja i okupacije.⁹⁷ Što se tiče kasnijeg sukoba između muslimana i Hrvata, to je, prema hrvatskoj povijesnoj naraciji, bila posljedica neizazvanih muslimanskih (bošnjačkih) napada na lokalno hrvatsko stanovništvo.⁹⁸

⁹⁶ S. Letica, *Obećana zemlja. Politički antimoari*, Zagreb, Ex ungue leonem, n.d., 475.

⁹⁷ Za tu interpretaciju dužna sam Jimu Sadkovichu. Hrvoje Šarinić, jedno vrijeme diplomatski savjetnik Franje Tuđmana, rekao je tjedniku *Nacional* 2004. godine da u Karadorđevu nije postignut nikakav konkretni sporazum. V. Robert Bajruši, *Deal Tuđmana i Miloševića* spriječila je plitka Neretva, *Nacional* (Zagreb), 428 (27. siječnja 2004), 20-22.

⁹⁸ Dva rada prigovaraju tom gledištu: *Dossier: Crimes of Muslim Units Against the Croats in BiH 1992-1994*, Mostar, Centre for Investigation and Documentation, 1999; i Charles R. Shrader, *The Muslim-Croat Civil War in Central Bosnia: A Military History, 1992-1994*, College Station, Texas A&M University Press, 2003. V. i Željko Ivanković i Dunja Melčić, *Der bosniakisch-kroatische 'Krieg im Kriege'*, u: Melčić (ur.), *Der Jugoslawien-Krieg*, 423-445.

ZAKLJUČAK

Mnogi su srpski političari gledali na jugoslavensku državu kao na okvir u kojem su mogli ostvariti srpsku nacionalnu ideju,⁹⁹ što znači ideju da bi svi Srbi i sva područja naseljena njima trebali biti ujedinjeni u jednu državu. Mnogi su Hrvati imali konkurentnu predodžbu, koja je uvijek zamjerala činjenici da su Srbi tvorili najveću narodnosnu skupinu u zemlji i koja je sanjala o neovisnoj hrvatskoj državi. Dakako, bilo je i Srba i Hrvata koji su bili istinski Jugoslaveni, posvećeni očuvanju zajedničke države, od kojih su neki bili privrženi socijalističkoj povijesnoj naraciji koja je promicala koncept “jugoslavenskoga socijalističkog patriotizma”.

Povijesne naracije pružaju okvire u kojima društvo može naći odgovore na aktualna pitanja. Ekonomsko je propadanje, primjerice, bilo inkorporirano u povijesne naracije mržnje i krivnje, tako da se uvijek može naći netko (neki drugi narod) tko je kriv za ekonomske poteškoće vlastitog naroda: ako je to bio Srbin, mogao je kriviti Slovence, ili Hrvate, ili Bošnjake; ako je bio Albanac, mogao je kriviti Srbe; ako je bio Slovenac, mogao je kriviti Srbe, ili nerazvijena područja, ili neučinkovite rukovoditelje saveznog fonda. Kako se izrazio Ljubomir Madžar, “svaka od osam jugoslavenskih republika i pokrajina isticala je svoje navodno izrabljivanje, i ‘dokazivala’ da je sustav izričito uspostavljen nauštrb njenih interesa”.¹⁰⁰ Kroz optiku

⁹⁹ Ovaj je odlomak napisao Darko Gavrilović.

¹⁰⁰ Ljubomir Madžar, *Who Exploited Whom?*, u: Nebojša Popov (ur.), *The Road to War in Serbia: Trauma and Catharsis*, engl. verzija Drinka Gojković, Budapest, Central European University Press, 2000, 173.

povijesne naracije filtrirao se i problem legitimnosti, tako da sustav što ga je u nasljedstvo ostavio Tito nije bio samo “komunistički sustav”, nego (za Srbe) “antisrpski federalni sustav, koji je stvorio Hrvat, Tito”, ili (za Hrvate) “anti-hrvatski komunistički sustav, u kojem prevladavaju Srbi nauštrb Hrvata”, ili (za Albance) “zemlja Južnih Slavena, u kojoj su ne-Slaveni drugorazredni građani i u kojoj se gaze legitimna prava Albanaca”. To viđenje već otkriva način na koji se sam federalni sustav omalovažavao i demonizirao, čak i od strane onih republičkih elita koje su dugovale svoju vlast federalnom načelu. Srpska je

strana, nakon 1974. godine, bila zacijelo najfrustriranija ustavnim poretkom, no nezadovoljstvo se proširilo i na Kosovo, Hrvatsku, Sloveniju i druga mjesta u sustavu. No rasprave o federalnom sustavu obično su se smještale u kontekst koji je postavila dana povijesna naracija, tako da je i taj faktor bio filtriran, interpretiran i razumljen kroz nacionalnu optiku. I napokon, na Miloševića kao “kralja-proroka” Srba i Tuđmana kao “mudrog oca” Hrvata od jedne se do druge republike različito gledalo i smještalo ih se u perspektivu povijesne naracije svakog naroda.

*S engleskoga preveo
Davor Stipetić*

LITERATURA

- Agčić, D. (1998) *Povijest 7, Udžbenik za VII. razred osnovne škole*. Zagreb: Profil.
- Allen, J. L. Jr. (1998) Croatian connection remain most debated aspect of Vatican's World War II legacy. *National Catholic Reporter*, 4. prosinca. Dostupno na: natcath.org/ORG_Online/archives
- Antonijević, V. N. (2002) Arhivska građa o ljudskim gubicima na Kosovu i Metohiji u Drugome svetskom ratu, u: H-G. Fleck i I. Graovac, ur., *Dijalog povjesničara-istoričara 5*. Zagreb: Zaklada Friedrich-Naumann.
- Bach, U. (1997) *Bildungspolitik in Jugoslawien: 1945-1974*, Berlin/Wiesbaden, Osteuropa-Institut/Harrassowitz.
- Bajruši, R. (2004) Deal Tuđmana i Miloševića spriječila je plitka Neretva, *Nacional*, Zagreb, br. 428, 27. siječnja: 20-22.
- Banac, I. (1984) *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*. Ithaca, Cornell University Press.
- Beljo, A. (1995) *Yu-genocide: Bleiburg, death marches, UDBA (Yugoslav secret police)*. Toronto & Zagreb: Northern Tribune Publishing.
- Benigar, A. (1974) *Alojzije Stepinac. Hrvatski kardinal*. Rim: Žiral.
- Blahović, B., Mihajlović, B. (1997) *Priroda i društvo, za 3. razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Blažević, J. (1980) *Mač a ne mir. Za pravnu sigurnost građana*, sv. 3, sv. 4. memoara. Zagreb/Beograd/Sarajevo: Mladost/Prosveta/Svjetlost.

- Borković, M. (1985) *Milan Nedić*. Zagreb: Centar za informacije i publicitet.
- Bulatović, R. (1990) *Koncentracioni logor Jasenovac, s posebnim osvrtom na Donju Gradinu*. Sarajevo: Svjetlost.
- Centre for Investigation and Documentation (1999) *Dossier: Crimes of Muslim Units Against the Croats in BiH 1992-1994*. Mostar, Centre for Investigation and Documentation.
- Clewing, K. (2000) Mythen und Fakten zur Ethnostruktur in Kosovo – Ein geschichtlicher Überblick, u: J. Reuter i K. Clewing, ur., *Der Kosovo Konflikt. Ursachen, Verlauf, Perspektiven*. Klagenfurt & Wien: Wieser Verlag.
- Cohen, P. J. (1996) *Serbia's Secret War: propaganda and the Deceit of History*. College Station: Texas A&M University Press.
- Conversi, D. (2004) Resisting primordialism and other *isms*: In lieu of conclusions, u: D. Conversi (ur.), *Ethnonationalism in the Contemporary World: Walker Connor and the Study of Nationalism*. London: Routledge.
- Cvitković, I. (1986) *Ko je bio Alojzije Štepinac*, 2. izd. Sarajevo: Oslobođenje.
- Čulinović, F. (1961) *Jugoslavija između dva rata*, sv. 2. Zagreb: Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.
- Dedijer, V. (1981) *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*. Rijeka: Liburnija.
- Dragnich, A. N. (1983) *The First Yugoslavia: Search for a viable political system*. Stanford: Hoover Institution Press.
- Džadžić, P. (1991) *Nova ustaška država? Od Ante Starčevića do Pavelića i Tuđmana*, 3. prošireno izd. Beograd: Politika.
- Đurić, V. (2000) *Povijest 8, Udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil.
- Fink-Hafner, D. (1995) The Disintegration of Yugoslavia. *Canadian Slavonic Papers* 37 (3-4), rujan-listopad.
- Gaćeša, N., Mladenović-Maksimović, Lj., Živković, D. (1998) *Istorija, za 8. razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Gligorijević, B. (1979) *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji, 1919-1929*. Beograd: Narodna knjiga.
- Glišić, V. (1977) Concentration Camps in Serbia (1941-1944), u: *The Third Reich and Yugoslavia 1933-1945*. Beograd: Institute for Contemporary History & Narodna knjiga.
- Goldstein, I. (2002) Intervju sa Zoranom Daškalovićem, Crkva zatvara vrata Europe, *Feral Tribune*, Split, br. 853, 19. siječnja.
- Goldstein, I., Goldstein, S. (2001) *Holokaust u Zagrebu*. Zagreb: Novi liber & Židovska općina Zagreb.
- Granić, S. (1993-1994) The Croatian Coat of Arms: Historical Emblem or Controversial Symbol? *Journal of Croatian Studies* 34-35: 5-28.
- Gumzej, J. (1998) Žrtve rata u Hrvatskoj i BiH, u: J. Grbelja, ur., *Cenzura u hrvatskom novinstvu 1945.-1990.*, Zagreb: Naklada Jurčić.
- Hitchens, C. (1993) Appointment in Sarajevo: Why Bosnia Matters, u: R. Ali i L. Lifschutz, ur., *Why Bosnia? Writings on the Balkan Wars*. Stoney Creek: Pamphleteer's Press.
- Hoare, M. A. (2002) Whose is the Partisan Movement? Serbs, Croats and the Legacy of a Shared Resistance. *Jour-*

- nal of Slavic Military Studies* 15 (4), prosinac.
- Hrabak, B. (1989) Albanians of Kosovo and Metohija from the League of Prizren to 1918, u: *Kosovo: Past and Present*. Review of International Affairs 57 (61-62).
- Ivanković, Ž., Melčić, D. (1999) Der bosniakisch-kroatische 'Krieg im Kriege', u: Melčić (ur.), *Der Jugoslawien-Krieg*. Verlag für Sozialwissenschaften: 423-445.
- Izetbegović, A. (2001) *Sjećanja. Autobiografski zapis*. Sarajevo: TKD Šahinpašić.
- Izetbegović, A. [1993 ?] *Islamska deklaracija: jedan program islamizacije Muslimana i muslimanskih naroda*, Beograd.
- Jelić-Butić, F. (1986) *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, Zagreb: Globus.
- Judah, T. (1997) *The Serbs: History, Myth & the Destruction of Yugoslavia*. New Haven: Yale University Press.
- Koren, S. (2000) *Povijest 8, udžbenik za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil.
- Krišto, J. (2000) Crkva i država. Slučaj vjerskih prijelaza u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, u: H-G. Fleck i I. Graovac, ur., *Dijalog povjesničara-istoričara 1*. Zagreb: Zaklada Friedrich-Numann.
- Krišto, J. (2001) *Sukob simbola. Politika vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Zagreb: Globus.
- Kulundžić, Z. (1967) *Atentat na Stjepana Radića*. Zagreb: Biblioteka Vremeplov.
- Kuljić, T. (2004) "Tito u novom srpskom poretku sećanja". Beograd: Filozofski fakultet (neobjavljeni rad).
- Letica, S. (1992) *Obećana zemlja. Politički antimemoari*: Zagreb: Globus International.
- Lijphart, A. (1969) Consociational Democracy. *World Politics* 21 (2), siječanj: 207-225.
- Lukić, R. (2003) *L'Agonie Yougoslave (1986-2003). Les Etats-Unis et l'Europe face aux guerres balkaniques*. Quebec: Les Presses de l'Université Laval.
- Lukić, R., Lynch, A. (1996) *Europe from the Balkans to the Urals: The Disintegration of Yugoslavia and the Soviet Union*. Oxford & New York: Oxford University Press/SIPRI.
- Lukić, S. (2002) Strugarovi udžbenici laži, *Globus*, Zagreb, br. 627, 13. prosinca: 50-57.
- Lukić, V. (1989) *Sećanja i saznanja. Aleksandar Ranković i Brionski plenum*. Titograd: Novica Jovović.
- Madžar, Lj. (2000) Who Exploited Whom?, u: N. Popov, ur., *The Road to War in Serbia: Trauma and Catharsis*. Budapest: Central European University Press.
- Malcolm, N. (1998) *Kosovo: A short history*. London: Macmillan.
- Mamula, B. (2000) *Slučaj Jugoslavija*. Podgorica: CID.
- Matković, H. (1999) *Povijest Hrvatske seljačke stranke*. Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić.
- Matković, H., Mirošević, F. (2003) *Povijest 4, udžbenik za 4. razred gimnazije*, 2. izd. Zagreb: Školska knjiga.
- Meier, V. (1988) Jugoslawiens Krise wird politisch. *Schweizer Monatshefte*, 68 (2), veljača.
- Melčić, D. (1994) Communication and National Identity: Croatian and Serbian Patterns. *Praxis International* 13 (4), siječanj.

- Melčić, D. (1999) Recenzija knjige: M. Visočak, B. Sobica, Jasenovac. *Žrtve rata prema podacima statističkog zavoda Jugoslavije. Südost-Forschungen* 58.
- Mertus, J. A. (1999) *Kosovo: how myths and truths started a war*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Mill, J. M. (1993) [1861], *Considerations on Representative Government*, u: J. S. Mill, *Utilitarianism, On Liberty, Considerations on Representative Government, Remarks on Bentham's Philosophy*, G. Williams, ur. London: Everyman [novo izd.].
- Mønnesland, S. (1999) *Før Jugoslavia og etter*, 4. izd. Oslo: Syppress Forlag.
- Pattee, R. (1953) *The Case of cardinal Aloysius Stepinac*. Milwaukee: Bruce Publishing.
- Perica, V. (2000) The Catholic Church and the Making of the Croatian Nation, 1970-84, *East European Politics and Societies* 14 (3).
- Perić, I. (2003) *Povijest za IV. razred gimnazije*. Zagreb: Alfa.
- Perović, L. (1999) Serbien bis 1918., prev. sa srpskoga Robert Hammel, u: D. Melčić, ur., *Der Jugoslawien-Krieg. Handbuch zu Vorgeschichte, Verlauf und Konsequenzen*. Opladen/Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Petranović, B. (1988) *Istorija Jugoslavije 1918-1998*, sv. 1: *Kraljevina Jugoslavija 1914-1941*. Beograd: Nolit.
- Petranović, B. (1992) *Srbija u drugom svetskom ratu 1939-1945*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar.
- Petrović, R., Blagojević, M. (1992) *The Migration of Serbs and Montenegrins from Kosovo and Metohija: Results of the Survey Conducted in 1985-1986*. Beograd: Serbian Academy of Sciences and Arts.
- Radelić, Z. (2002) *Križari gerila u Hrvatskoj 1945.-1950*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest & Dom i svijet.
- Ramet, S. P. (1992) *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1962-1991*, 2. izd. Bloomington: Indiana University Press.
- Ramet, S. P. (2002) *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milošević*, 4. izd. Boulder: Westview Press.
- Ramet, S. P. (2004) A theory about the causes of the Yugoslav meltdown: the Serbian national awakening as a 'revitalization movement'. *Nationalities Papers* 32 (3), prosinac.
- Ramet, S. P. (2006) *The Three Yugoslavias: The Dual Challenge of State-Building and Legitimation among the Yugoslavs, 1918-2004*. Bloomington/Washington: Indiana University Press/The Wilson Center Press.
- Ristović, M. (2001) General M. Nedić – Diktatur, Kollaboration und die patriarchalische Gesellschaft Serbiens 1941-1944, u: E. Oberländer, ur., *Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa 1919-1944*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.
- Rusinow, D. (1995) The Yugoslav Peoples, u: P. Sugar, ur., *Eastern European Nationalism in the Twentieth Century*. Washington: American University Press: 305-411.
- Sadkovich, J. J. (1984) Il regime di Alessandro in Iugoslavia: 1929-1934. Un'interpretazione, *Storea Contemporanea* 15 (1), veljača: 5-37.
- Sadkovich, J. J. (1987) *Italian Support for Croatian Separatism, 1927-1937*. New York & London: Garland Publishing.

- Shrader, C. R. (2003) *The Muslim-Croat Civil War in Central Bosnia: A Military History, 1992-1994*. College Station: Texas A&M University Press.
- Singleton, F. (1985) *A Short History of the Yugoslav Peoples*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Srpska pravoslavna dijeceza za SAD i Kanadu (1943) *Martyrdom of the Serbs: Persecutions of the Serbian Orthodox Church and Massacre of the Serbian People*. Chicago: Palendech's Press.
- Stojanović, D. (2002-2003) The new history textbooks. *Bosnia Report*, nova serija, br. 32-34, prosinac 2002-srpanj 2003.
- Tolstoy, N. (1986) *The Minister and the Massacres*. London: Century Hutchinson.
- Tomasevich, J. (2001) *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration*. Stanford: Stanford University Press.
- Tuđman, F. (1981) *Nationalism in Contemporary Europe*. Boulder: East European Monographs.
- Tuđman, F. (1990) *Bespuća povijesne zbiljnosti*, 3. izd. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Tuđman, F. (2004) What Was Jasenovac?, Jasenovac Research Institute, na www.jasenovac.org/libraries/printdocument.asp?SectionID=4 [pristupljeno 17. veljače 2004.].
- Ursić, T. M. (2001) *Religious Freedom in Post-World War II Yugoslavia: The Case of Roman Catholic Nuns in Croatia and Bosnia-Herzegovina 1945-1960*. Lanham: International Scholars Publications.
- Visočak, M., Sobica, B. (1998) *Jasenovac. Žrtve rata prema podacima statističkog zavoda Jugoslavije*. Zürich/Sarajevo: Bošnjački institut.
- Višnjić, P. M. (1956) Nemački okupacioni sistem u Srbiji 1941. godine, u: *Istorijski glasnik* 9 (314): 84-92.
- Vlajki, E. (2001) *Demonizacija Srba. Zapadni imperijalizam, njegovi zločini, sluge i laži*. Beograd: Nikola Pašić.
- Žerjavić, V. (1989) *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*. Zagreb: Jugoslavensko viktimoško društvo.

The Serbian and Croatian Historical Narratives

SUMMARY Yugoslavia collapsed and descended into war for a number of reasons. The paper is dealing with the role of historical narratives, namely, the failure to develop a common historical narrative, which had the result that the diverse peoples of Yugoslavia had different understandings of some important aspects of their history, both in the remote and the more proximate past. The author discusses the Serbian and Croatian historical narratives, noting especially those areas in which they differ. Many Serbian politicians looked on the Yugoslav state as a framework within which they could realize the Serbian national idea, which is to say, the idea that all Serbs and Serb-inhabited areas should be united in one state. Many Croats had a rival notion, always resenting the fact that the Serbs constituted the largest national group in the country and dreaming of an independent Croatian state.

The author concludes that historical narratives provide frameworks within which a society may find answers to current questions. The problem of legitimacy was filtered through the lenses of the historical narrative, so that the system bequeathed by Tito was not just 'the communist system', but (for Serbs) 'the anti-Serb federal system, created by the Croat, Tito' or (for Croats) 'the anti-Croat communist system, dominated by Serbs at the expense of Croats' or (for Albanians) 'the land of the South Slavs, in which non-Slavs are second class citizens and in which the legitimate rights of the Albanians are quashed'.

KEYWORDS historical narratives, Croats, Serbs, Yugoslavia, dissolution of Yugoslavia